

УДК 351

О. А. ГЕРАСИМОВА

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ ЯК ФУНКЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ

Розглянуто підходи до визначення державного інформаційного суверенітету, описано функції державної мови, проаналізовано роль державної мови в забезпеченні державного суверенітету.

This article gives a research about approaches to determination of the state information sovereignty; described the functions of official language, analysed a role of official language in the guaranteeing of the state sovereignty.

Ключові слова: державна мова, інформаційний суверенітет, державний суверенітет.

Модернізація українського суспільства неможлива без збалансованої культурно-мовної політики, що базується, передусім, на чіткому розумінні пріоритетності національних інтересів держави, усвідомленні факту, що культурно-інформаційний суверенітет є складовою суверенітету державного. У прийнятій за основу Урядом у 2008 р. Концепції реалізації державної мовної політики зазначено, що аналіз мовної ситуації в країні свідчить про наявність політичних спекуляцій і сепаратистських настроїв у питаннях її використання, що суперечить інтересам національної безпеки України, ставить під загрозу суверенітет [2]. Окрім цього проблема розширення сфери вжитку державної мови в Україні пов'язана з тотальною інформатизацією суспільства, глобалізацією ринкових відносин у масштабах планети [6]. Саме тому, на нашу думку, визначення нового змісту функцій державної мови та вироблення адекватних механізмів їх реалізації є актуальною проблемою для українського суспільства.

Взаємодію мови та суспільства досліджували такі видатні іноземні вчені, як В. Фон Гумбольдт, Ф. де Соссюр, І. Бодуен де Куртене, О. Швейцер, Л. Нікольський, В. Аврорін, Л. Крисін та ін. У центрі їх досліджень були такі аспекти соціолінгвістики, як дослідження корелятивних зв'язків між мовою та суспільством, аналіз соціальної диференціації мов у ситуації багатомовності, вивчення впливу соціокультурних чинників на функціонування мов у різних сферах діяльності соціуму. Аналіз останніх досліджень і публікацій дає підстави стверджувати, що в Україні останнім часом основну увагу приділяли вивченню різних аспектів українсько-російського білінгвізму, питань мовної ситуації і мовної політики. Зазначені аспекти відображено в роботах Г. Іжакевича, Т. Черторизької, Н. Озерової, В. Брицина, В. Мусієнка, Г. Яворської, Л. Масенка, О. Тараненка, Н. Шумарової та ін. Разом з тим, нерозробленими залишаються питання дослідження взаємодії держави та мови, функцій державної мови, а також практичний аспект їх реалізації. Українське законодавство не містить ані визначення державної мови, ані чіткого переліку

напрямів практичного застосування цього інституту. Проаналізувавши законодавство, можна виокремити пріоритетність використання держаної мови у сферах життя суспільства. Стаття 10 Конституції України визначає, що “Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом”. Звісно, за світовою практикою, у нормах Конституції закріплюється загальні визначальні положення, які повинні деталізуватись у законах та підзаконних нормативно-правових актах.

Мовне питання висвітлено низкою таких законів: “Про мови в Українській РСР”, “Про освіту”, “Про інформацію”, “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”, “Основи законодавства України про культуру”, “Про телебачення і радіомовлення”, “Про рекламу”, “Про видавничу справу”, але в більшості із зазначених нормативно-правових актів так само продубльовано загальні фрази про всебічне використання державної мови та гарантування прав національних меншин [9]. Небажання законодавців створити чітку систему правових норм, які б врегулювали сфери та обов’язкові обсяги вживання в Україні державної мови, регламентувати випадки можливості вживання інших мов, та, відповідно, відсутність санкцій за порушення норм мовного законодавства пояснюється бажанням обійти “гострі кути” заполітизованого мовного питання. Можливо, така позиція була доречною в 1990-і рр., але реалії сьогодення потребують іншого підходу до мовного питання, яке має перетворитись із “весільного генерала” та “засобу зштовхування та залякування” різних етносів, що мешкають в Україні, на правовий інститут з визначеним практичним механізмом застосування. Вищезазначене зумовлює постановку завдання цієї статті як дослідження функцій державної мови та докладне вивчення такої функції державної мови як забезпечення державного інформаційного суверенітету з визначенням заходів захисту інформаційного простору держави.

Отримані наукові результати дають підставу стверджувати, що визначення функцій державної мови неможливо без звернення до поняття держави та її функцій. Правознавство знає численні визначення такого ємного поняття, як “держава”. Досліджуючи еволюцію поняття “держава”, О. Радченко зазначає, що філософська та політична думка людства у процесі еволюції держави розширяє та збагачує її поняттєві характеристики, головні ознаки та атрибути. Протягом останнього століття розуміння й трактування держави значно розширилося. Звертаючись до української політичної школи, науковець робить наголос на соціальної складовій держави, яка є організацією політичної влади домінуючої частки населення в соціально неоднорідному суспільстві, яка, забезпечуючи його цілісність і безпеку, організовує задоволення загальносоціальних потреб і здійснює керівництво суспільством, насамперед, в інтересах цієї його частини [5]. Сучасна держава щоденно розвивається, з’являються нові функції, нові атрибути, переосмислюються цілі, а відтак, щоденно народжується й нове розуміння держави. Однією з найбільш вдалих і вичерпних, на наш погляд, є трактовка В. Чиркіна, який визначає державу як

“універсальну політичну спільноту й одночасно організацію в суспільстві, що володіє особливою суверенною публічною (державною) владою та спеціалізованим апаратом регулятивної (в т. ч. примусової) дії (включно з соціально-політичним арбітражем), яка виражає, насамперед (але не тільки), інтереси домінуючого соціального прошарку (класу) й виконує загальні для суспільства завдання. Ця організація будується на основі розподілу населення за політико-територіальними одиницями, потребує створення спеціальних органів, виокремлення управлінського персоналу, використання інститутів громадянства та права. Власне, держава є значною мірою нематеріальною абстрактною сутністю” [8].

Термін “державна мова” з’явився за часів виникнення національних держав. Під державною мовою розуміють закріплену традицією або законодавством мову, вживання якої є обов’язковим для органів державного управління та в діловодстві, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, у сферах зв’язку та інформатики. Природа держави, її функції, напрями діяльності реалізуються за допомогою спеціального інституту – державного апарату (органів державної влади). Державний апарат використовує єдину, спільну для всіх мову з метою забезпечення адекватності комунікацій між усіма суб’єктами державного управління: законодавчою, виконавчою, судовою владою, органами місцевого самоврядування. Життєво необхідною є єдина загальна мова для армії (особливо в багатонаціональних військах), поліції, служб з ліквідації наслідків стихійних лих і техногенних катастроф тощо. Тобто можна зробити висновок, що держава використовує мову державного управління. Таким чином, однією з функцій державної мови є забезпечення державного управління.

Як правило, населення держави не є моноетнічним. Оскільки держава – це універсальна політична спільнота, яка має забезпечити комунікативний канал між усіма своїми громадянами. Ізольовані одне від одного етнічні групи громадян, що не мають єдиної мови для спільного порозуміння хоча б на мінімальному рівні – не вигідні державі, оскільки в такому разі під питанням опиняється розвиток економіки та соціокультурного простору держави. Держава потребує мови міжнаціонального спілкування для всіх своїх громадян та жителів. Тобто, наступна функція державної мови – забезпечення міжнаціонального спілкування.

Проживання на території держави представників різних національностей без утворення єдиного народу створює небезпеку для суверенітету держави, оскільки породжує сепаратизм та зазіхання на територіальну цілісність з боку інших країн. Чи не головною метою держави є вироблення для всіх громадян спільних цінностей, єдиного культурного простору [7]. Базою для цього має бути єдина спільна державна мова як носій культури. Отже, державна мова виконує функцію національного об’єднання.

Державний апарат потребує не тільки внутрішнього адекватного засобу спілкування, але й має активно співпрацювати з громадянами, чиї інтереси він власне й реалізує у виконанні функцій держави. Окрім того, в державі циркулює безліч інформації – комерційної, соціальної, культурної. Засоби масової інформації, виробники та продавці товарів і послуг, аудіовізуальної продукції щоденно продукують інформацію в різних видах та насичують нею повсякденне життя

людини. Поширення інформації незрозумілою для споживачів та користувачів мовою може спричинити як звичайні непорозуміння, так і створити загрозу для життя та законних прав і свобод людей. Держава має контролювати та регулювати внутрішній обіг інформації, зробити це можна шляхом дублювання інформації єдиною мовою, зрозумілою державному апарату та всім громадянам, тобто – державною. Таким чином, державна мова виконує функцію єдиного мовного еквіваленту.

У сучасному світі створюється єдина глобальна комунікаційна система. У цьому процесі беруть участь держави, міжнародні інформаційні агенції, транснаціональні медійні корпорації, неурядові правозахисні організації тощо. Складається світовий медійний ринок, місце, як пише Монроу Прайс, “де виробляється й застосовуються формальні та неформальні правила, що визначають характер загальноприйнятих нарративів, простір, де сперечаються ідеології та формуються альянси, що визначають у решті решт долю урядів та націй, арена, на якій образи, що породжені ЗМІ, стають знаменником сили” [4]. Те, що відбувається в глобальному інформаційно-медійному середовищі, набуває все більшого значення для соціокультурного життя. Отже, на сьогодні інформаційний простір активно формується й держава прагне встановити контроль лімітування кордонів і позначити власну територію у глобалізованому середовищі. Що може бути адекватним маркером у інформаційному просторі? Беззаперечно, мова – один з основних носіїв інформації, саме державній виконувати функцію визначення кордону та охорони інформаційного простору країни. На нашу думку, питання інформаційної безпеки держави та захисту інформаційного суверенітету набуває в наші часи особливого звучання, тому зупинимось на цьому питанні більш докладно.

Одна з головних причин глобалізації – розвиток виробничих сил і засобів інформації, їх інтернаціоналізація. Це робить національні кордони менш сталими. Цьому сприяє швидкість розповсюдження інформації та можливість прямого спілкування людей, що перебувають у будь-якому місці на планеті; технічна свобода виходу в широкій ефір; багаторазове зростання аудиторії; доступність інформації та її повнота з будь-яких питань у міжнародних масштабах; доступність комп’ютерних технологій і копіювальних машин. Усі ці зміни так чи інакше приводять до сутнісних змін у багатьох сферах життєдіяльності, включаючи й політичну сферу.

Суверенітет у політичній науці визначається як найважливіша ознака держави у вигляді її повної самостійності, тобто верховенства внутрішньої політики та незалежності в зовнішній. Суверенітет поділяється на позитивний і негативний, що пов’язано з ідеями негативної та позитивної свободи, про що писав І. Берлін [1]. Теорія Берліна була легко аплікована на суверенітет, за аналогією до якості його негативного різновиду почали визнавати свободу від зовнішнього втручання, а під позитивним суверенітетом – свободу задовольняти потреби свого населення. При цьому негативний суверенітет передбачає, що суб’єкт усвідомлює себе саме як суб’єкт. Якщо немає чіткої самоідентифікації, то можемо говорити про незрілість суб’єкта для сприйняття суверенітету. Безперечно, мова є чи не найголовнішою ознакою, за допомогою якої суб’єкт ідентифікує свою приналежність. У переході

етнічності зі сфери матеріальної культури у сферу свідомості, самосвідомості й далі – у політичну площину, суттєву роль відіграє мова.

Безперечно, в усі часи суверенітет держав обмежувався багатьма факторами. У політичній науці усвідомлюється, що в сучасних умовах виникає необхідність переосмислення та переоцінка поняття “суверенітет”. При цьому все більше простежується тенденція відмови від частини національного суверенітету на користь наднаціональних і світових спільнот, міжнародних організацій. Після другої світової війни багато країн почали добровільно обмежувати себе в найбільш, здавалося, суверенних атрибутах. Серед них: право встановлювати податки та мито, забороняти та заохочувати вивіз і ввіз капіталів, друкувати гроші, встановлювати правила утримання ув’язнених, проголошувати чи обмежувати політичні свободи. Урешті-решт, найголовніше в суверенітеті – право війни та миру – знаходиться під світовим контролем. Таким чином, описана тенденція зменшення суверенітету не викликає заперечень, разом з тим у світі спостерігається бурхливе поширення націоналізму та розпаду через нього достатньо усталених держав. Сепаратистські проблеми значно загострились у багатьох країнах. Особливо в тих, чії сусіди довгий час упроваджували колоніальну політику знищення, а після набуття країною незалежності на її території лишилась значна частина етносу, що займала раніше поневолене становище щодо титульної нації країни.

Збереження територіальної цілісності та громадського спокою в країні сьогодні не може бути забезпечено виключно військовим захистом суверенітету. Виникли такі форми нападу на державу, як обмеження потоків інформації через міжнародну інформаційну мережу, дезінформація, створення інформаційного хаосу. Виникає проблема забезпечення інформаційного суверенітету. Зараз він захищається головним чином національним законодавством, міжнародні угоди в цій галузі практично відсутні. Проти інформаційного суверенітету держав спрямовується політика транснаціональних корпорацій. Глобальний інформаційний простір як якісно нове середовище функціонування й розвитку міжнародних відносин, органічно втілює економічні, політичні, соціальні й культурні процеси, а самі інформаційні технології стають значною змістовною характеристикою цих процесів, створюють принципово нові умови функціонування та розвитку інформаційних ресурсів. Саме цим обумовлюється важливість вирішення Україною проблем подолання негативних тенденцій і створення у правовому та організаційному плані логічно завершеної системи управління, формування, розвитку, використання, захисту інформаційних ресурсів.

Закон України “Про національну програму інформатизації” визначає інформаційний суверенітет держави як здатність держави контролювати і регулювати потоки інформації із-за кордонів держави з метою дотримання законів України, прав і свобод громадян, гарантування національної безпеки”. Зовсім по-іншому розкриває поняття інформаційного суверенітету Закон України “Про інформацію” та Закон України “Про науково-технічну інформацію”, якими передбачається, що основою інформаційного суверенітету є національні інформаційні ресурси. На нашу думку, найбільш повним є визначення інформаційного суверенітету, що наводиться в науковій літературі: інформаційний

суверенітет – виключне право України відповідно до Конституції та законодавства України, нормам міжнародного права самостійно й незалежно, з дотриманням балансу інтересів особи, суспільства та держави визначати й здійснювати внутрішні та геополітичні національні інтереси в інформаційній сфері, державну внутрішню й зовнішню інформаційну політику, розпоряджатися власними інформаційними ресурсами, формувати інфраструктуру національного інформаційного простору, створювати умови задля його інтеграції у світовий інформаційний простір і гарантувати інформаційну безпеку держави [3].

Необхідно переосмислення ролі держави у відношенні до інформаційного простору й засобів масової інформації. В інформаційному суспільстві інформація стає джерелом влади. Глобалізація інформаційного простору передбачає створення на місцях інфраструктури для прийому інформації, яка у все більших обсягах продукується та постачається транснаціональними медійними корпораціями. Під час аналізу цього процесу необхідно брати до уваги не тільки зміст інформації, яка пов'язана з імпортом цінностей і вподобань транслюючої компанії, а й діяльність національної держави, яка спрямовується на забезпечення власних інтересів. Форми цієї діяльності різнобічні.

Можна виділити два типи реагування держави на інформаційні потоки. По-перше, держава захищає свій інформаційний простір від вторгнення ззовні: оберігає національних виробників інформації за допомогою протекціоністських заходів, підтримує виробництво інформації, яка сприяє збереженню національної ідентичності, територіальної цілісності, прав і свобод громадян. По-друге, держава намагається впливати на інформаційний простір і медійні структури інших держав. Ця діяльність афішується в меншому обсязі, ніж діяльність у внутрішньому інформаційному просторі держави.

Уключення в національний медійний картель чи виключення з нього – одне з найголовніших засобів контролю, що використовується державою. У той же час сугу дії зовнішніх сил, що намагаються впливати на інформаційний простір держави, полягає в тому, щоб стати учасниками національного картелю “ідей та образів”. Таке проникнення можливе завдяки використанню новітніх інформаційних технологій і міжнародних норм. Питання про свободу переміщення інформації фактично зводиться до проблеми переміщення через кордон тих чи інших образів, орієнтацій. Технологічні новинки не тільки впливають на можливість держави контролювати інформаційні потоки. У них є ще один важливий вимір: нова технологія здатна транслювати інформацію, яка змінює уяву людей самих про себе і про своє суспільство, а також упроваджувати нові цінності та орієнтації. Задля розуміння характеру дій конкретної держави в інформаційній сфері важливо визначити, в якій частині ланцюга виробництва, розповсюдження та споживання інформації держава вживає обмежувальні заходи. Ці заходи можуть застосовуватись до тих, хто безпосередньо виробляє та розповсюджує інформацію, – до газет, транслюючих компаній чи самих споживачів.

На нашу думку, з метою забезпечення інформаційного суверенітету, держава має чітко визначити квоту використання державної мови як обов'язкову вимогу для всіх медійних суб'єктів, які працюють на внутрішньому ринку України. Окрім

установлення обсягу необхідна система санкцій за порушення вимог та життєздатні механізми контролю за дотриманням встановлених норм. Окремим напрямом послідовної державної політики має стати створення потужних національних медійних компаній, робота яких була б спрямована в тому числі й на формування консолідуючого позитивного іміджу української нації, держави та її атрибутів. Важливо зазначити, що йдеться не про створення державних суб'єктів інформаційного ринку, головною метою діяльності яких є пропаганда в потрібному руслі, а про вироблення таких правил гри на ринку інформації, за яких, унаслідок конкурентної боротьби та природних процесів економічного розвитку, утворяться відносно незалежні компанії, що поряд з комерційною метою реалізовуватимуть політику збереження національної ідентичності.

З урахуванням вищевикладеного слід зазначити, що події початку XXI ст. свідчать про різноманітні форми боротьби за вплив у політичних і релігійних сферах, а також про відчайдушну суперечку щодо цінностей та ідей, які нерозривно пов'язані з цією боротьбою. Проблеми переходу до іншого стану суспільства, стабільності та контролю мають у ній таке ж глобальне значення, як принцип свободи, індивідуальності та творчості. Нові медійні гіганти, регіональні спільноти, геополітичні доктрини – всі вони разом перероблюють інформаційний простір. Взаємодія образів, що тиражуються ЗМІ, й суспільства, що їх сприймає, відзначається технічними новаціями, але проблеми, які визначають цю взаємодію, вимагають розв'язання на рівні впровадження механізмів державної мовної політики захисту інформаційного суверенітету, в тому числі шляхом установлення жорстких квот на використання медійними суб'єктами державної мови та ефективних механізмів контролю за їх дотриманням.

Література:

1. *Берлин И.* Две концепции свободы / И. Берлин // Современный либерализм. – М. – 1998. – С. 19–43.
2. Концепція реалізації державної мовної політики. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=128235384
3. *Олійник О.* Політико-правові аспекти формування інформаційного суспільства суверенної і незалежної держави / О. Олійник, О. Соснін, Л. Шиманський. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/book/Sosnin_2.html
4. *Прайс М.* Средства массовой информации и суверенитет / М. Прайс // Отечественные записки. – 2003. – №4. – С. 54.
5. *Радченко О. В.* Влада та вибори: інституції у демократичному суспільстві : [монографія] / О. В. Радченко. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2006. – 244 с.
6. *Романчик О.* Мова як визначальний культурно-політичний фактор інформаційної безпеки держава / О. Романчик // Універсум. – 2005. – № 5. – 6. – С. 10.
7. *Синельникове Л. М.* Жизнь текста или текст жизни : изб. раб. : в 3-х т. / Л. М. Синельникова. – Луганск. – 2005.
8. *Чиркин В.* Современное государство : [монографія] / В. Чиркин. – М. : Междунар. отношения, 2001. – 416 с.
9. Українське законодавство: засоби масової інформації / ред.-упоряд.

Т. Котюжинська, Л. Панкратова. – К. – 2004. – 365 с.

Надійшла до редколегії 23.04.2009 р.